

ТИЛНИНГ ЛЕКСИК-СЕМАНТИК ТИЗИМИ,
ҚИЁСИЙ ТИПОЛОГИК ИЗЛАНИШЛАР
ВА АДАБИЁТШУНОСЛИК
МУАММОЛАРИ

МАТЕРИАЛЛАР ТЎПЛАМИ

XV



**O`ZBEKISTON REESPUBLIKASI OLIY TA`LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

M.I.GADOYEVA

**TILNING LEKSIK-SEMANTIK TIZIMI,
QIYOSIY TIPOLOGIK IZLANISHLAR VA
ADABIYOTSHUNOSLIK MUAMMOLARI**

MATERIALLAR TO`PLAMI

XV

**"Durdona" nashriyoti
Buxoro – 2024**

UO'K 81'372(08)

81.2-3ya43

G 13

Gadoyeva, M.I.

Tilning leksik-semantik tizimi, qiyosiy tipologik izlanishlar va adabiyotshunoslik muammolari [Matn] : to'plam / M.I. Gadoyeva.- Buxoro: Sadridin Salim Buxoriy, 2024.-132 b.

KBK 81.2-3ya43

To'plamda Respublikamiz olimlari, ilmiy tadqiqotchilarining filologik mavzular doirasidagi, jumladan, muayyan til doirasidagi lingvistik qarashlari; qiyosiy-tipologik izlanishlari; tillarni o'qitish nazariyasi va millat, milliy madaniyatning amaliy globallashuvi davrida tildan foydalanish muammolari, shuningdek, tillarni o'qitish usuliyoti; adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik istiqbollari borasidagi fikr-mulohazalari o'z ifodasini topgan.

To'plam filologik yo'nalishdagi ilmiy izlanuvchilar, katta ilmiy xodim izlanuvchilar, tadqiqotchilar, magistrantlar va talabalarga mo'ljallangan.

Tahrir hay'ati:

Xamidov O.X., (BuxDU professori), Rasulov T.X. (BuxDU professori), mas'ul muharrir Rasulov Z.I. (BuxDU f.f.d. (DSc), Gadoyeva M.I. (BuxDU f.f.d. (DSc), Haydarov A. (BuxDU professor), mas'ul kotib Djumayeva N.Dj. (BuxDU f.f.f.d. (PhD))

To'plovchi va nashrga tayyorlovchi:

Gadoyeva M.I. filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Taqiizchilar:

Davlatova M.X., Buxoro davlat tibbiyot instituti ingliz tili kafedrası dotsenti, f.f.f.d.(PhD)

Qobilova N.S., BuxDU Ingliz tilshunosligi kafedrası dotsenti, f.f.f.d.(PhD)

To'plamdan o'rin olgan maqolalardagi fakt va raqamlarning haqqoniyligi, mazmuni, saviyasi va savodxonligi uchun mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

ISBN 978-9910-04-399-4

семейный дом, который врезался в крышу музея. Перед нами символ консервативной тоски, страстных желаний недалёких людей, двойственная метафора, которая взрывается как бомба на фасаде.

В связи с вышеизложенным, мы считаем, что исследование должно проводиться с целью инвентаризации неформальных онимов, определения метафорической ономастической картины мира, выявления универсалий и уникальности в метафорическом исследовании мира. Неформальные онимы можно рассматривать не только с точки зрения их структурной организации, но и через призму национальных особенностей и исторических событий, обусловивших их смысловое содержание.

Подводя итог, можно сказать, что создание вторичной номинации с помощью метафоры, как правило, связано с понятийной системой носителей языка, их стандартными представлениями о мире и лингвокультурой. Эффект от употребления метафорического обращения к апеллятивам онима заключается не только в выявлении экспрессивных и эмоциональных оттенков слова через контекст разного размера, но и в обновлении соответствующей системы в условных ассоциациях в лингвокультуре.

Несомненно, сила теории когнитивных метафор, использованной в приведенном выше анализе, заключается в том, что она предоставляет инструмент для лучшего понимания мира вокруг нас и исследования нашей когнитивной системы с помощью концептуальных метафор. Я надеюсь, что мне удалось дать общее представление о том, какие новые перспективы открыл когнитивный подход к метафорам в анализе человеческого познания и, следовательно, в понимании языка бизнеса, финансов и экономики.

Использованная литература

1. Арутюнова Н.Д. Метафора / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева.- М.: Сов. энциклопедия, 1990.- С. 296-297.
2. Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary. New Digital Edition 2008 HarperCollins Publishers 2008

3. Арутюнова Н.Д. Метафора / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. 4.В.Н.Ярцева.- М.: Сов.энциклопедия, 1990.- С. 296-297.
5. Вардзелашвили Ж.А. Метафора как источник синонимии. Тбилиси, 1999.
6. Morgan J., O'Neill Ch., Harré R. Nicknames. Their Origin and Social Consequences. Routledge
7. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1998.

Xayrullayeva G.

Ingliz tilshunosligi kafedrası o`qituvchisi

INTENSIVLIK - FRAZELOGIYA QATLAMIDA

Frazeologiyada og'zaki nutqning ko'p qirralari: madaniy an'analar, afsona va xalq og'zaki ijodiyoti, diniy hikoya va afsonalar, tarixiy hodisalardan tashqari "pragmatik elementlar", ya'ni hissiy va emotsional reaksiyalarning murakkab ko'rinishlari, suhatdoshga nutq orqali ta'sir qilish holatlari, haqiqatning ekspressiv va obrazli qirralari lingvistik hodisa tufayli o'z o'rnini topgan. Frazeologiya tilshunoslikning bir bo'limi hisoblanadi. Frazeologiyada frazeologik birliklar, frazeologik birikmalar, tushunchalar va iboralar o'rganiladi. Ingliz tili ming yillik tarixga ega. Bu vaqt davomida bu tilda shu darajada ko'p iboralar paydo bo'lganki, ular odamlar tomonidan aniq, chiroyli iboralar deb sanalgan, shu asosda tilning aniq bir qatlami – frazeologiya vujudga kelgan.

Frazeologiyadagi iboralar mustaqil ma'noga ega bo'lib, odamlar tomonidan kundalik hayotda qo'llaniladigan iboralar hisoblanadi. Ingliz tilining o'rganilishi hozirgi kunda bizning mamlakatimizda keng miqyosda qo'llaniladi. Tilni yaxshi bilish uchun, jumladan ingliz tilini, frazeologiyani yaxshi bilish lozim. Frazeologiyani bilish bizga badiiy va publitsistik adabiyotni oson o'qishga yordam beradi. Frazeologizmlarni mantiqiy qo'llay olish bizga nutqimizning chiroyli chiqishiga yordam beradi. So'zma-so'z tarjima qilmasdan, frazeologizmlarni ma'no jihatidan tarjima qilsak, tilning estetik aspekti kuchayadi. "Xuddi har-xil ranglar yordamida atrof-muhit go'zallashganiday, iboralar yordamida tilning informatsion aspekti

hissiy-intuitiv ta'rifi kuchayadi"¹. Mustaqil lingvistik fan sifatida frazeologiya shu yaqin yillarda tashkil topgan. Frazeologiya fanining predmet va vazifalari, hajm va metodlari hali buncha aniq ishlanmagan, shuning uchun ham ular to'liq yoritilmagan. Zamonaviy ingliz tilida tilning estetik aspektini kuchaytirish maqsadida juda ko'p frazeologizmlar qo'llaniladi.

Ko'pgina frazeologik birliklar an'analar, realiyalar, tarixiy faktlar asosida yaratilgan bo'lsa ingliz frazeologik fondining asosiy qismi badiiy-adabiy asarlar asosida paydo bo'lgan. Demak, frazeologiya – bu tilshunoslikning bir qismi bo'lib, tilning mukammal so'z birliklari komponentlarini tashkil qiladi. Mukammal so'z birliklari ikkilamchi til birliklari hisoblanadi. Ular kichik til birliklari, ya'ni leksemalardan tashkil topgan bo'ladi. O'z strukturasi binoan bu so'z birliklari sintagmalar hisoblanadi.

Mukammal so'z birliklarini sinflarga ajratishda xar tomonlama, ya'ni grammatik strukturasi, birikmalar komponentlarining qo'shilish turlari ham nazarda tutiladi. Milliy qadriyat va tarixni ko'rsatuvchi frazeologik birliklar har doim hamma xalqlar tomonidan qadrlangan. Bunday frazeologik birliklarda xalqning mehnat faoliyati, yashash sharoiti va xalq madaniyati o'z aksini topgan. Intensivlik hissiyot va emotsionallik materializatsiyasining ko'rsatuvchidir. Intensivlik orqali biz o'z hissiyotlarimizni namoyon qilamiz. Bu yo'lda ular verbal, verbal bo'lmagan rivojlanish bosqichidan o'tadi.

“Kategoriya” atamasi tilga Aristotel tomonidan kiritilgan bo'lib, u kategoriyaning 10ta asosiy qismini ajratib ko'rsatgan: jism, sifat, son, munosabat, joy, vaqt va boshqalar. Kategoriya so'zining asl ma'nosi tor qo'llaniladigan atama bo'lsa ham, kategoriyaning sinflarga ajratilgandan so'ng ma'nosi kengayadi va shu sinfga oid ma'noni kengroq ochib beradi. Semasiologik o'rganish nuqtai nazaridan intensivlik kategoriyasini aniqlash osonroq kechadi. Intensivlik kategoriyasi leksik nuqtai nazardan juda chuqur o'rganilgan bo'lsada, sintaktik nuqtai nazardan har tomonlama o'rganilmagan. Shuning uchun bu tadqiqotimizda biz asosan intensifikatorlarni kvantativ-kvalifikativ va natijaviy nuqtai nazardan o'rganishga harakat qildik.

Hozirgi kunda ingliz tilida intensivlik kategoriyasini tasvirlash maqsadida huper-, over-, super-, ultraprefikslari qo'llaniladi:

¹ . Балли Ш. Французская стилистика. М., 1961. С. 202.

superordinate, supermarket, etc. Intensivlik kategoriyasi masalalari va ularning har xil usullar yordamida tilda namoyon bo'lishi ko'pchilik tadqiqotchilarning (Balli 1961, Bolinger 1972, Sepir 1985, Turanskiy 1990) e'tiborini o'ziga jalb qilgan. Hozirgi kunda tilshunoslikda intensivlik atamasini qo'llash bo'yicha umumiy kontseptual birlik mavjud emas. Bu masala bo'yicha o'tkazilgan o'nlab tadqiqotlar intensivlik tushunchasini sanoq tushunchasi ma'nosida qo'llaydi. N.M.Shanskiy¹ intensivlik tushunchasini "sanoq darajasining ko'rinishi" ma'nosida keltiradi. A.I.Smirnitskiyning yozishicha, "Intensivlik darajasi sifatning sanoq ma'nosini anglatib, sanoq darajasining xususiy ko'rinishini bildiradi va noaniq sanoq sifatida ta'riflanadi"². Bunday tushuntirishlarni ko'plab misol qilib ko'rsatish mumkin, va ko'rinadiki, bu tushuntirishlar hammasi buyuk olim Sh.Balli³ning aytishicha, "Intensivlik – bu har xil o'zgarishlar va tushunchalar bo'lib, sanoq, kattalik, qiymat, kuch va boshqa tushunchalarning darajalariga borib taqaladi". Albatta, "intensivlik" atamasini tevarak-atrofdagi predmetlar ob'ektiv belgisining sanoq tasnifiga xos deb o'rganish mumkin. Intensivlik real hayotdagi vazn, rang, o'lcham xarakterlida ham namoyon bo'lishini yana bir bor ta'kidlab o'tish lozim. Ekspressivlik matnida intensivlik tushunchasini ko'pchilik tadqiqotlarda (Arnold 1975, Teliya 1996, va boshqalar) uchratish mumkin. Ko'pchilik tadqiqotchilar bu ikki tushuncha o'rtasida sinonimik munosabat bo'lmasa ham, inklyuziv, ya'ni ichki munosabatlarni ko'rsatishga harakat qiladi. Teliyaning fikricha, "ekspressivlik – bu hissiyotning emotional jarayon yordamida kuchayishi ma'nosini belgilaydi"

I.V.Arnoldning aytishicha, "Ekspressivlik – bu matn va matn qismi xususiyati bo'lib, ma'noni kuchli intensivlik orqali namoyish qiladi"⁴. Ekspressivlik va intensivlik xususiyatlarini "kuchaytirish" tushunchasi orqali aniqlash mumkin. Intensivlikning ekspressivlikka borib taqalishi shuni anglatadiki, nutqimizdagi ekspressivlik ko'pchilik holatlarda uning intensifikatsiyasiga borib taqaladi va stilistik nuqtai nazardan o'rganilayotgan birlik nalar asosiy holatlarda kuchaytirishni talab qiladi.

¹ Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. М.: Высшая школа, 1985. – 230с

² Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. М., 1956, -310с.

³ Балли Ш. Французская стилистика. М., 1961, с 215

⁴ Ч.В.Арнолд. Стилистика современного английского языка. –М.:1990. –С.36.

A.B. Kobilova, Gulnoza Bo‘riyeva. Ingliz publitsistik diskursidagi perifractalarniing asosiy xususiyatlari	58
Z B Djalilova, N O Yuldashova. Pirmqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” asarida o‘zbek milliy realiyalariga xos so‘zlarning Karol Ermakova tarjimasida ingliz tilida qo‘llanilish usullari	64
Tursunov Mirzo Makhmudovich, Kodirov Rafik Komiljonovich. Linguistic features of a notion “concept”	68
Мамедова Мадина Ашуралиевна. Обучение омонимам английского языка как методическая проблема	72
Tillayeva Shakhlo Maksudovna. Innovative methods of teaching foreign languages	75
Djalilova Zarnigor Baxodirovna, Umarova Mohlaroyim Sirojiddinovna. Tarjimashunoslikda konseptual metaforalar va ularning tahlili	78
Zarina Karamatova Fatillovna. Elegiya va marsiyaning o‘xshash hamda tafovutli jihatlari	81
Rakhmatova Mekhriniso Muhsinovna, Yusupova Dildora To‘xtamurod qizi. The impact of social norms on conversational implicature in “Pride and prejudice” by Jane Austen.....	84
Yuldasheva Feruza Erkinovna, Muhammadova Sadoqat Nurmatjonovna. The most effective methods of teaching English language in schools	88
Bobojonova Nargiza Jumaniyozovna. Murojzat kategoriyasining tuzilishi va uni ifodalovchi leksik birliklarining kognitiv mazmuni ...	91
Yuldasheva Feruza Erkinovna, Kamilova Nilufar Khakimovna. The importance of bilingualism in early childhood education	95
Khayrullayeva Nigorabegim Ne‘matillovna. Ecofiction from all around the world	98
Ubaydullayeva Muattar O‘rinbekovna. Rus va o‘zbek tillarida frazeologik lakunalar tahlili	101
Nazarova Navbahor Akhrorovna. Exploring the power of anthroponyms.....	105
Muxammadovna Nigina Maxmudovna. Tilning hissiy vositalari voqelikka tanqidiy munosabatni og‘zaki bayon qilish usuli sifatida	107
Saparova Mohigul Ramazonovna, Xayitaliyeva Zamiraxon. The role of ielts in career development	110
Кувандикова Х.Б. Универсальная природа метафор	113
Хайруллаева Г. Интенсивлик - frazeologiya qatlamida.....	117